

HANNA KENDE

PSIHODRAMA
pentru copii

Puterea autovindecătoare
a creativității copiilor

Traducere din limba maghiară:
Sándor Koros-Fekete

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ
2025

Traducere din limba maghiară

Gyermekpszichodráma

© Hanna Kende, Osiris, 2025.

Editura Osiris, Budapesta, Ungaria

Traducere din limba maghiară:

Sándor Koros-Fekete

Redactori de specialitate:

Réka Balásy, Irén Ilyés, Edit László, Mária Orbán, Csilla Péterffy,
Mónika Román, Enikő Szőke, Ana-Maria Ursu

Corectură:

Doina Gecse-Borgovan

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

KENDE, HANNA

Psihodrama pentru copii : puterea autovindecătoare a creativității copiilor / Hanna Kende ; trad.: Sándor Koros-Fekete. - Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2025

Conține bibliografie

ISBN 978-606-37-2624-8

I. Koros Fekete, Sándor (trad.)

159.9

© 2025 PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ.

Universitatea Babeș-Bolyai • PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

Director: Codruța Săcelean

Str. B.P. Hasdeu nr. 51 • 400371 Cluj-Napoca, România

Tel.: (+40)-744.687.884 • E-mail: editura@ubbcluj.ro

<http://www.editura.ubbcluj.ro> • <https://biblioteca.ubbcluj.ro/>

CUPRINS

Cuvânt-înainte la ediția în limba română.....	9
Despre autoare	15
Cuvânt-înainte	17

Introducere impresionistă sau amintire pe trei voci

23

Claude.....24

Shanti27

H.K.29

Moreno, sindromul lui Dumnezeu

și psihodrama pentru copii

33

Legenda nașterii lui Moreno.....33

Copilul Moreno în rolul lui Dumnezeu35

Autovindecarea lui Moreno.....38

Moreno și nostalgia psihodramei pentru copii41

Modificarea tehnicilor moreniene

în psihodrama adleriană de copii

43

Istoria psihodramei pentru copii în Franța.....43

Caracteristicile psihodramei pentru copii.....49

Călătorie într-o lume magică52

Înainte de psihodramă.....

57

Diagnosticul.....57

Întâlnirea	59
Interviuri preliminare	62
Contractul	64
Colaborarea cu părinții	65
Fazele psihodramei pentru copii	69
1. Faza introductivă. Tehnici de încălzire / calmare	69
2. Alegerea temei, dezvoltarea poveștii	78
3. Alegerea rolurilor	80
4. Costumarea (deghizarea)	82
5. Faza acțiunii: jocul	83
6. Ieșirea din rol	85
Funcțiile preventive și terapeutice ale psihodramei pentru copii	89
Psihosociologia familiilor marginale	89
Transformarea imaginii de sine a unui băiețel pseudo-debil (<i>Foamea și lăcrămioara</i> – Bruno)	91
Terapia de grup cu copii maltratați	97
Psihodrama lui Shanti despre copilul abuzat	100
François și jocul <i>de-a v-ați ascunselea</i> (<i>fort-da</i> freudian)	104
Reziliența unei fetețe abuzate (<i>Rățușca cea urâtă</i> – Karina)	109
Terapia unui băiat abuzat (<i>Leul și puiul său</i> – Clovis)	114
Probleme comportamentale	123
Agresivitatea	123
Operația până la moartea pe jumătate	132
Inhibiția (<i>Fata singuratică</i> – Génie)	139

Factorii schimbării ale psihodramei adleriene pentru copii	149
Catharsisul	149
Puterea simbolizării	158
Crearea mitului familiei	163
Rolul psihodramaticienilor	173
Transfer și/sau relație corectivă (dezvoltarea rezilienței)	179
<i>Renașterea într-o bulă</i> – Clara	185
Transfer sau familie potențială	192
Rolul grupului în socializarea copiilor	197
Experiența colectivă	199
Izolare sau apartenență (Povestea intitulată <i>Gáspár</i>)	200
Rolul grupului în structurarea eului. Atmosfera de grup	207
Grupul terapeutic și constelația familială	210
Grupul ca spațiu de tranziție respectiv rețea de relații	213
Diversitatea grupurilor	215
Rolul de <i>holding</i> al grupului	216
Povestea și psihoterapia	221
Funcțiile poveștii	221
Povestea și structura familiei	223
Rolul poveștii în procesul transformării (<i>Perla magică</i> – Emmi)	228
Povestea și ritualurile de inițiere	231
Metode de elaborare a poveștii pentru jocul psihodramatic	233
Punerea în joc a unei povești existente	233
Poveste deschisă (fără sfârșit)	235
Povești concepute de întregul grup	235

Povești focalizate / direcționate (<i>Fata maimuță</i>).....	238
Lumea virtuală și psihodrama pentru copii	243
Pătrunderea lumii virtuale în imaginația copiilor	243
Paradigma zombilor	247
Personaje virtuale folosite pentru abordarea unor probleme reale.....	251
<i>Hannah Montana</i> – Detti	252
<i>Micul Ponei Roz împotriva Câinelui de Piatră</i> – Nóra.....	256
Utilizarea virtualului în prelucrarea unei traume centrale (<i>Superman și Spiritul rău</i> – David)	267
Antecedentele istorice ale psihodramei pentru copii	273
Un ultim cuvânt despre funcția jocului	305
Bibliografie în limbile engleză, franceză, germană, maghiară	307
Bibliografie recomandată în limba română	327

CUVÂNT-ÎNAINTE

la ediția în limba română

Am citit această carte prima dată în limba maghiară, imediat după apariția ei în 2003. Țin minte că m-au surprins și atins descrierile cazurilor, mi s-au părut fascinante și în același timp puțin misterioase: erau uimitoare jocurile simbolice ale copiilor, și totodată mi s-a părut enigmatică contribuția terapeuților, ce și cum fac ei să aibă loc aceste transformări. Partea teoretică am citit-o pe diagonală, însă și așa am remarcat stilul foarte aparte al autoarei, frazele lungi, uneori ironice, cu multe propoziții secundare întrețesute. Nu m-aș fi gândit atunci, că peste douăzeci și doi de ani, voi reciti cuvânt cu cuvânt de mai multe ori aceste propoziții complexe și pline de referiri psihanalitice, în căutarea transmierii sensului original. Am descoperit în cuvintele scrise și de această dată multe nuanțe noi, așa cum s-a întâmplat la fiecare recitare de-a lungul anilor.

Mi s-a părut o coincidență surprinzătoare că în același an a venit Hanna Kende la Cluj-Napoca împreună cu colege din Ungaria să inițieze primul grup de formare în psihodramă pentru copii, la care, evident, m-am înscris.

Așa am cunoscut-o personal pe Hanna. Avea aproape 80 de ani, era micuță, elegantă, foarte iute – mai ales la minte, nu doar la mișcare. Două aspecte subiective îmi transpar din acea perioadă: cu cât respect și căldură s-au raportat la Hanna discipolii ei cu care a venit și Hanna cu câtă naturalețe, deschidere și bunăvoință a vorbit cu noi, persoane complet străine pentru ea.

INTRODUCERE IMPRESIONISTĂ SAU AMINTIRE PE TREI VOCI

După douăzeci și cinci de ani, ne aducem aminte de o melodie comună. Primul solist este un fost coleg terapeut, psihodramatician, Claude Lepineux, al doilea o fetiță, fostă participantă la Atelierul de odinioară, care și-a ales numele Shanti. Al treilea solist, după cum probabil ați ghicit, sunt chiar eu.

Toți trei am încercat să ne reamintim de Atelierul de psihodramă care s-a desfășurat timp de aproximativ douăzeci de ani în cadrul unui centru de consultanță al Ministerului Justiției din Franța, pentru copiii cu vârste cuprinse între 7 și 12 ani, considerați „în situație de risc” din cauza mediului extrem de defavorizat în care trăiau și care, pe lângă acest context social nefavorabil, aveau grave probleme psihologice personale.

Acești copii – pe care îi caracteriza neîncrederea în ceilalți, lipsa de încredere în sine și dificultatea de a stabili relații cu alte persoane, după cum reiese din relatarea lui Shanti – nu aveau deloc stimă de sine, se autodepreciau, în unele cazuri aveau chiar tendințe autodestructive.

Am dezvoltat treptat metodele de lucru ale acestui Atelier, luând în considerare studiile și lecturile noastre teoretice, formarea noastră analitică și psihodramatică, dar mai ales experiența comună din Atelier, prin care am putut învăța mult de la copii.

Am făcut tot posibilul să ascultăm melodiile secrete ale fiecărui copil, ceea ce le-a permis să se audă pe ei înșiși. Le-am acordat atenție, am încercat să vibrăm la unison cu ei, astfel încât să își poată depăși

inhibițiile, să se elibereze din starea lor de captivitate interioară, de sinele lor fals, de lipsa lor de identitate.

Psihoterapeutul sau conducătorul grupului de psihodramă trebuie să aibă un fel de *ureche absolută* pentru a auzi atât melodia ansamblului, cât și vocea admirabilă a fiecărui solist.

Iată cum ne-a vorbit Shanti, la 25 de ani de la participarea sa la Atelier: „De asemenea, am fost surprinsă să descopăr că și copiii mici au lucruri de spus, că posedă o lume interioară.”

Să-l ascultăm deci, mai întâi, pe colegul meu psihodramatician:

Claude

Îmi propun să analizez două aspecte diferite ale Atelierului: cel al ritualului și cel al individualizării. Atelierul este un spațiu ritualizat, grupul de psihodramă este un spațiu particular, în care ritualurile dezvoltate de-a lungul anilor au dobândit un rol structurant pentru grup, pentru fiecare copil și pentru terapeuți.

Să începem cu rolul ritualului: este alienant sau eliberator?

Este greu să dăm un răspuns univoc la această întrebare. Ritualul poate avea două aspecte. Acesta poate înstrăina individul sau grupul. Este alienant dacă regulile nu au un sens intrinsec, dacă își pierd semnificația inițială. În schimb, în atelierul nostru, ritualurile aveau o triplă semnificație foarte diferită: erau purtătoare de sens, ridicau întrebări și erau folosite pentru a rezolva probleme personale; astfel putem spune, că aveau un rol eliberator.

Nu aș îndrăzni să spun că această eliberare, care ne permite să depășim un trecut dureros sau chinuitor, apare întotdeauna, dar cu siguranță ea constituie preambulul vieții noastre, al experiențelor, al libertății noastre și al evoluției noastre ulterioare.

Calea parcursă, evoluția unui individ nu poate fi niciodată pe deplin înțeleasă... Dar ceea ce pot spune, pe baza convingerii mele interioare – ca fir conducător al Atelierului – poate fi rezumat într-o singură frază: „Important nu este ce s-a întâmplat cu noi, ci ceea ce facem cu ce ni s-a întâmplat.”

Din acest punct de vedere, obiceiurile și ritualurile Atelierului erau utile și încurajatoare, în contrast cu ritualurile obsesive sau alienante ale anumitor secte. Atunci când ritualul devine un scop în sine, el își pierde sensul și conduce la depersonalizare și alienare. În spațiul potențial constituit de Atelierul nostru, ritualurile aveau sens. Putem spune ca Jean Cocteau: „Riturile creează un spațiu excepțional în care suntem protejați atât de Dumnezeu, cât și de propria noastră nebunie.”

În acest spirit am folosit diferite ritualuri.

a) *Ritualul de bun venit*: desenatul colectiv în jurul unei mese. Acesta a creat pentru fiecare dintre noi un spațiu intermediar între lumea cotidiană și psihodramă. Aceste momente, în general calme și meditative, au permis sentimentelor și emoțiilor să iasă la suprafață.

b) *Ritualul conversației prin intermediul desenelor*. Lucrările copiilor, dincolo de latura lor creativă, au avut o dublă funcție: pe de o parte să le calmeze angoasele, temerile și agresivitatea, iar pe de altă parte să mobilizeze energiile lor interioare. Vreau să subliniez acest lucru, deoarece cred că cel care se limitează la evidențierea dificultăților și problemelor nu este un bun terapeut.

c) *Ritualul de elaborare a poveștii*: grupul se așază în cerc. Regula: nu se repetă nicio poveste văzută la televizor, cunoscută sau povestită. Fiecare copil își alege propriul rol (cel care a propus povestea alege primul).

d) *Ritualul de începere a jocului psihodramatic*: trei lovituri de gong semnaleză intrarea în lumea imaginară și ieșirea din aceasta. La sfârșitul jocului, fiecare actor se prezintă și este aplaudat.

e) *Ritualul comunitar*: prânzul luat împreună întărește și reîmprospă-tează pe toată lumea respectiv încheie prima parte a zilei (am putea numi „ritualul puiului grill și cartofilor prăjiți”).

Funcțiile acestor ritualuri sunt:

- ele orientează în spațiu și în timp;
- permit exprimarea discretă a anxietăților, temerilor, suferinței și plăcerii;
- mobilizează forțele interioare (domeniul inconștientului nu este doar haotic și malefic, ci este și bogat în resurse);
- cresc încrederea în sine, respectul față de ceilalți și ascultarea reciprocă;
- consolidează narcisismul sănătos sau sentimentul prețuirii de sine.

Imagina copilului care e considerat valoros, al cărui cuvânt inspiră respect, este esențială pentru copiii care se confruntă cu dificultăți multiple.

Violența mimetică și individualizarea

De asemenea, aș dori să analizez funcționarea Atelierului dintr-un cu totul alt punct de vedere, cel al conceptualizării lui René Girard, psiholog francez-american, marginalizat de psihanalistii parizieni, profesor universitar la Stanford din 1981 până la pensionarea sa în 1995. În interpretarea sa, dorința are o *origine mimetică*. El contestă formula conform căreia dorința unui subiect se referă la un obiect dat. Omul este incapabil să dorească ceva. Dorința este prin natura sa mimetică, ceea ce înseamnă că se îndreaptă spre obiectul rivalului său, și anume spre dorința „dușmanului”. Aceasta este originea mimetică a dorinței (doresc ceea ce celălalt și-ar dori să posede), care ar explica originea violenței.

Potrivit lui René Girard, „pentru a acționa pozitiv, trebuie să gândești negativ”. Privită din punctul de vedere al individului sau al societății, nu diferența este cea care declanșează conflictul, urmat uneori de violență, ci *lipsa de diferențiere*. Cu cât suntem mai puțin diferențiați, cu atât mai mult împărtășim – ca niște gemeni – aceeași dorință. Iar subiecții dorințelor gemene sunt adversari din toate punctele de vedere, pentru că nimic nu îi diferențiază.

De ce vorbesc despre această violență mimetică? Pentru că copiii de la Atelier sunt adesea supuși unei violențe reale sau simbolice și pentru că, în acest spațiu simbolic sau potențial pe care am putut să li-l oferim, au reușit – cel puțin așa sper – să depășească starea nediferențiată de confuzie personală și familială pentru a se diferenția și a se individualiza, astfel încât „să-și elibereze personalitatea de entitatea familială fuzionată”.

Pentru a rezuma

Ideea de bază, implicită, a Atelierului este că fiecare copil este capabil să își rezolve propriile probleme folosind propriile resurse. Sarcina individuală a fiecărui copil este să se auto-creeze și să se perfecționeze pe baza propriei sale istorii, luptând în același timp împotriva numeroaselor dificultăți cu care se confruntă.

Atelierul și psihoterapeuții acționează ca niște catalizatori, ajutându-i pe copii să se diferențieze și să-și recreeze sinele.

Shanti

- Shanti este pseudonimul tău?
- Un brahman mi-a spus odată că acesta este numele sufletului meu.

Atelierul a fost pentru mine un spațiu al libertății.

De la bun început mi-a plăcut la Atelier că puteam crea fără nicio constrângere povești pe care le inventam împreună (sau individual). A fost distractiv să-i ascult pe ceilalți relatând povești pe care apoi le-am jucat, pentru că mi s-a părut valoros să punem în scenă povești pe care le-am inventat noi înșine.

În ceea ce mă privește, am reușit să învăț să mă exprim mai liber, deoarece îmi amintesc că la început îmi era imposibil să iau cuvântul și să vorbesc în numele meu. Întotdeauna m-am îndoit dacă ceea ce aveam de gând să spun avea sens.

În acest fel, am învățat să ne ascultăm pe noi înșine și pe ceilalți. De asemenea, am descoperit că avem în noi o lume imaginară pe care o putem aduce la viață prin cuvinte. Jocul m-a făcut să realizez că poți fi creativ și inventiv.

În cadrul acestui Atelier am descoperit adulți atenți, curioși să afle ce gândesc copiii. Încercau să îi înțeleagă fără să pună întrebări.

Din cauza dificultăților mele școlare, mama fusese sfătuită să mă ducă la un psiholog. Doamna era foarte drăguță, dar faptul că insista să vorbesc despre problemele mele era un adevărat coșmar. După un an, nu am mai vrut să mă mai duc. Însă, după ce am rămas repetentă la școală pentru a doua oară, a trebuit să reiau întâlnirile. Îmi spunea: povestește-mi despre tatăl tău¹. Dar eu nu eram în stare, nu-i puteam spune nimic. Oricum, o oră pe săptămână era prea puțin.

Mama – era și ea în psihanaliză la rândul ei – mi-a povestit recent că psihologul îi spusese că se înșelase, cazul meu era mai grav decât crezuse și că trebuia să merg la altcineva.

Mama și-a spus: „*Vai de noi, trebuie să luăm totul de la început!*”. După care n-am mai mers la nimeni, iar asta m-a bucurat. Apoi am ajuns în Atelier.

Multă vreme nu am știut că sunteți psihologi. Am fost surprinsă când am aflat.

Îmi amintesc că, la început, doamna Kende a remarcat la un moment dat că spun lucruri interesante. Am crezut că minte. Repetasem clasa, evident nu puteam fi cineva care să fie de interes pentru alți oameni. Mi-a mai spus că am o imaginație bogată. Eu credeam că sunt nebună.

Acolo aveam sentimentul că sunt înconjurată de oameni care doresc doar ceea ce e mai bine pentru noi. Ne-au respectat personalitatea (nu ne-au pus niciodată întrebări despre viața noastră personală). Erau acolo

¹ Complexul său patern era cauzat de faptul că nu era copilul soțului legitim al mamei sale. Acesta era secretul ei cel mai bine păzit. Poate că psihologul nu știa nimic despre asta. Poate că a întrebat-o despre bărbatul care era soțul mamei sale, împreună cu care trăiau. – *Comentariul lui H.K.*

pentru a ne asculta și nu pentru a ne judeca. Aveau o viziune diferită asupra noastră, recunoscându-ne calitățile intelectuale și artistice chiar dacă nu ne descurcam la școală. În plus, sentimentul de a fi recunoscută de adulți inteligenți care mă apreciau și mă acceptau mi-a permis să mă împac cu societatea, cu întreaga umanitate.

Concluzie

Chiar dacă nici astăzi nu pot explica ce s-a întâmplat, știu că această experiență a fost fundamentală pentru evoluția și împlinirea mea. Ea mi-a permis să-mi recapăt încrederea în mine și să mă dezvolt intelectual. Am plecat de la Atelier cu certitudinea că sunt o persoană creativă și imaginativă.

De altfel, alegerile pe care le-am făcut mai târziu își au sursa în această experiență. Am frecventat instituțiile lui Rudolf Steiner pentru că vroiam să intru în contact cu copiii, pe care să-i pot ajuta la rândul meu.

Shanti lucrează astăzi în învățământ. Ea conduce clase speciale unde se ocupă de copiii imigranților, care provin din diferite țări și culturi, cu cunoștințe limitate de limba franceză, uneori analfabeți, cu scopul de a-i ajuta pe acești copii să se încadreze în clase „normale”.

H.K.

Ca a treia voce, eu voi confirma cele menționate deja mai sus, și anume că acești copii, care eșuează la școală și nu sunt cu adevărat acceptați de familiile lor, din păcate nu realizează cât de talentați sunt și nu au deloc încredere în ei înșiși. Ei suferă de un puternic sentiment de inferioritate și chiar se consideră, așa cum a spus Shanti, lipsiți de valoare.

Principalele schimbări care s-au produs în cadrul Atelierului:

În stilul său concis, Shanti a descris deja modul în care experiențele sale de la Atelier i-au schimbat imaginea de sine și sentimentul propriei valori. Ea și-a descoperit propria bogăție interioară. A descoperit calități pe care înainte nici măcar nu bănuia că le are. Și nu Shanti a fost singura...

Caracteristicile traiectoriei vieții ei:

a) *Împlinire artistică*. Talentul său de actriță nu a ieșit în evidență doar în cadrul Atelierului. Invitată de o prietenă al cărui tată era regizor, Shanti s-a alăturat timp de zece zile trupei renumitului Bob Wilson, care de asemenea i-a descoperit talentul. A fost invitată la un turneu în Franța, dar Shanti a refuzat oferta lor, temându-se că și-ar pune în pericol examenul de bacalaureat, la care tocmai se pregătea.

b) *Capacitățile sale intelectuale s-au eliberat*. Eleva slabă, care a repetat două clase primare, a urmat după bacalaureat un curs pregătitor pentru studii universitare (*hypokhâgne*), apoi a terminat facultatea de litere, secția franceză și japoneză. Devenind profesoară, ea și-a ales să lucreze cu copiii imigranților. Bazându-se îndeosebi pe experiența sa de la Atelier, a dezvoltat o metodă de predare care ține cont de caracteristicile și de potențialul fiecărui copil în parte, străduindu-se să mobilizeze capacitățile intelectuale și imaginative ale copiilor care au rămas în urmă cu școala sau care sunt practic analfabeți. Ea le oferă o predare personalizată, adaptată fiecărui copil. Este ferm convinsă că toți copiii doresc să învețe și că este responsabilitatea profesorului să îi îndrume pe calea către cunoaștere și libertate.

Simțul social sau solidaritatea de grup

Dezvoltarea *simțului social* implică identificarea cu ceilalți și capacitatea de împărtășire (*sharing*) a problemelor sociale și emoționale ale copiilor din grup și descoperirea valorilor celorlalți. Copiii au fost atenți la ceilalți și și-au împărtășit emoțiile.

Revenind la Shanti, personajul principal al acestei introduceri (veți găsi multe alte exemple în carte), atitudinea ei față de ceilalți copii a fost una de acceptare, ajutor reciproc și sprijin (vezi cazul lui Bruno). De-a lungul anilor, ea a dobândit o poziție specială. Când a revenit ocazional în grup, fiind deja elevă de liceu, era considerată un fel de asistent al conducătorilor de grup.

În timp ce Claude a menționat problema agresivității la Atelier, Shanti a simțit grupul ca fiind fără agresivitate, ceea ce arată capacitatea ei de evitare sau aplanare a conflictelor. În ceea ce privește situațiile tensionate în grup, ea a reușit cu eleganță să le depășească.

Încrederea primară, Ur-Wir²

Potrivit lui Adler, climatul de încredere necondiționată își are originea în relația duală inițială. Atelierul (adică aprecierea și stima adulților inteligenți) a fost resursa, care a compensat „defectul fundamental” (Mihály Bálint), adică suferința inițială cauzată de o relație inadecvată mamă-copil. Bálint a considerat psihanaliza o metodă de depășire a acestei suferințe, iar în cazul nostru experiența corectivă a fost asigurată de terapeuți și de grup.

M-am întrebat dacă Shanti a trăit relația noastră ca pe un transfer matern, ea însă nu a fost de acord cu această interpretare. Apoi s-a amintit de o scenă, un „acting out”, când m-a lovit în cap pe neașteptate cu un castron (care, din fericire, era goală). *De ce ai făcut asta?* – am întrebat-o. *Eram supărată pe mama* – a răspuns ea.

Dimensiunea socială

Așa cum – puțin patetic – a spus Shanti, experiența Atelierului i-a permis „să se împace cu societatea, cu întreaga umanitate.” Dar, mai mult decât atât, ea a încercat să dea mai departe altora, celor mai nevoiași, ceea ce primise. Pe lângă comunitățile lui Rudolf Steiner, unde s-a

² „ur-wir”, în engleză „great we” – termenul psihologului L.S. Vigotski.

implicat să ajute copiii marginalizați, ea a lucrat și cu nevăzători, bătrâni și deficienți mintal.

Parafrazându-l pe André Green, putem afirma împreună cu Shanti: psihodrama este o „călătorie în care *Self*-ul caută să se găsească pe sine însuși”.

MORENO, SINDROMUL LUI DUMNEZEU și psihodrama pentru copii

Legenda nașterii lui Moreno

Conform propriei sale legende, Jacob Lévy Moreno s-a născut la 21 mai 1892 pe un vas de naționalitate necunoscută care naviga pe Marea Neagră spre Constanța.

„Nava a plecat din Spania, a traversat Mediterana și ajunge în Marea Neagră prin Turcia. Se îndreaptă spre Constanța. Dintr-o dată e prinsă într-o furtună. O vijelie incredibilă. Mama mea mă naște în aceste condiții dificile, înainte ca vasul să ajungă în portul Constanța din România. Astfel, prin norocul sorții, sunt un fel de apatrid. M-am născut în zorii Sabatului, chiar înainte de rugăciune. Cu mine începe o nouă zi. În anonim. În agitație.”

Laxenaire numește această descriere a originilor o *naștere psihodramatică* care „creionează o bună idee asupra diferenței dintre faptele așa cum s-au petrecut cu adevărat și cum sunt reconstituite psihodramatic”. (Laxenaire, 2000, p. 218).

Moreno a creat și a proiectat în trecut o poveste de familie, o naștere miraculoasă. În această legendă, Moreno a născocit imaginea unui om venit de nicăieri, având o vocație la scara umanității. Nașterea în mijlocul unei vijelii, într-o noapte furtunoasă, pe un vas misterios de origine necunoscută, prevestea un destin excepțional.